

MUHAMMED B. MAHMUD ET-TRABZONÎ EL-MEDENÎ'NİN KELÂMLA İLGİLİ ESERLERİ

Muhammet Hanefi SULUOĞLU*

Giriş

Osmanlı'nın altın çağı sonrasında yaşamış olan Trabzonî,² çok yönlü ve velüd bir âlim olmasıyla üzerinde durulmayı hak etmektedir. Kelâmdan fıkha, tasavvuftan tefsire kadar birçok alanda eser, risâle telif eden Muhammed bin Medenî et-Trabzonî kelim disiplinini açısından memzuc dönemin³ bir başka tasnif ve tabirle muhasebe devrinin⁴ karakteristik özelliklerini yansıtır.

18. asır, âlimlerin çok yönlü olması ve şerh-haşiye türü eserler telif edilmesiyle tebarüz eder. Bu devirlerde müstakil ve hacimli eserler yazılmamış, ihtiyaçlar ve sorunlar dikkate alınarak makale, risale tarzında telifler meydana getirilmiştir. Şerh-haşiye türü eserler hakkında câri olan negatif anlayışın değişmeye başlaması⁵ ve hakkın teslimine dair mutedil yorumların çoğalmasıyla Osmanlı dönemi müelliflerine ilginin arttığını söylemek mümkündür.⁶ Gelecek nesillere geniş bir fikri imkân sunmak ve tarihe adil şahitlik yapmak için söz konusu isimleri tanıtmak kıymetli addedilmelidir.

Bu çalışmada Trabzonî'nin kelim alanında telif ettiği eserleri tesbit etmeye ve muhtevasına değinmeye çalışılacaktır. Daha önce yapılan akademik çalışmalar⁷ ve tabakat eserleri dikkate alınarak eserlerine ulaşılmaya gayret edilecektir. Ancak yazma eserlerin doğası icabı hiç duyulmayan başka bir eserinin ortaya çıkabileceği göz önünde bulundurulmalıdır. Dolayısıyla burada, “tespit edilenlerin” ele alınacağını kaydetmek gerekir.

¹ * Dr. Öğr. Üyesi, Recep Tayyip Erdoğan Üniversitesi İlahiyat Fakültesi, Kelim Ana Bilim Dalı.

² Hayatı ve eserleri hakkında geniş bilgi için bkz. Benli, Ali, “Trabzonî, Mehmed”, Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi (İstanbul: TDV Yayınları, 2012), 41: 304-305. Aydın, Emin, Muhammed b. Mahmud et-Trabzonî el-Medenî'nin (v. 1200/1786) “ed-Dürerü's-semîne” Adlı Eserinin Tahkik ve Tahlili (Yüksek Lisans Tezi, Sakarya Üniversitesi, 2011); Gür, Süleyman, “Osmanlı Döneminde Yetişen Trabzonlu Müellifler ve Eserleri: Bir Literatür Tespiti Denemesi”, KTÜİFD 5, sy. 1 (Bahar 2018): 201-203. Ayrıca I. Uluslararası Geçmişten Günümüze Trabzon'da Dini Hayat Sempozyumu Bildiriler Kitabı I-II (8-10 Ekim 2015), ed. Şenol Saylan-Betül Saylan (İstanbul: Değişim Yayınları, 2016) eserdeki birçok bildiriye hayatı ve eserleri konu edilmiştir.

³ Kelim tarihinin dönemlendirilmesi için bkz. Topaloğlu, Bekir, *Kelim İlmî Giriş*, (İstanbul: Damla Yayınevi, tsz), 32-34.

⁴ Üçer, İbrahim Halil, “İslam Düşünce Tarihi İçin Bir Dönemlendirme Önerisi”, Ed. İbrahim Halil Üçer, *İslam Düşünce Atlası I-III*, (İstanbul: Konya Büyükşehir Belediyesi Yayınları, 2017), ss. 12-40.

⁵ Ulvi Murat Kılavuz ve Saim Kılavuz, *Kelâma Giriş* (İstanbul: İsam Yayınları, 2013), 58. Şerh-Hâşiye geleneğinin yeniden değerlendirilmesi için bkz. İsmail Kara, *İlim Bilmez Tarih Hatırlamaz* (İstanbul: Dergâh Yayınları, 2011), 1-55; İhsan Fazlıoğlu, Kayıp Halka (İstanbul: Papersense Yayınları, 2014), 219-252. Dücane Cündioğlu, *Keşf-i Kadîm* (İstanbul: Etkileşim Yayınları, 2008).

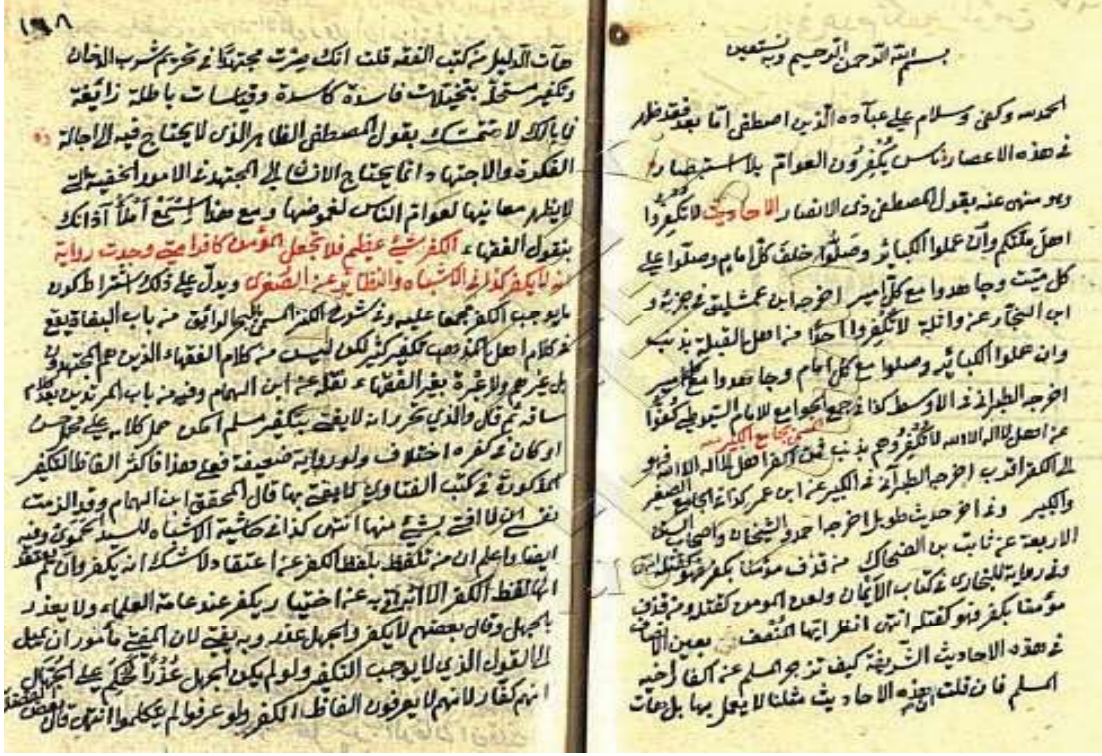
⁶ Son yıllarda Osmanlı döneminde yaşamış ve öne çıkmamış bir çok tarihi şahsiyet hakkında sempozyum ve ilmi çalışmalar yapılmış ve yapılmaya devam edilmektedir. *Erzurum İspirli Kadıza Mehmed Arif Efendi Ve Ömer Efendi Sempozyumu (2-4 Mayıs 2014 Erzurum)*; *I. Uluslararası Geçmişten Günümüze Trabzon'da Dini Hayat Sempozyumu Bildiriler Kitabı (8-10 Ekim 2015)*; *III. Uluslararası Şeyh Şa'bân-ı Velî Sempozyumu “Kastamonu'da İlmî Hayat ve Kastamonu Âlimleri”, 06-08 Mayıs 2016* bunlardan bazılarıdır.

⁷ Hayatı eserlerine dair dipnotta belirtilmiştir.

Eserleri

1. Risâle fi 'ademi tekfiri'l-müslimîn

Dört varaktan oluşan bu metin Süleymaniye koleksiyonu 1041 numaraya kayıtlı olup 161b-164b varakları arasında bulunmaktadır ve müellif nüshası kabul edilmektedir.⁸ Bu risale tebliğlere konu olmuş ve hakkında değerlendirmeler yapılmıştır.⁹

Resim 1: Süleymaniye 1041 nüshası ilk sayfalar. Vr.161b-162a.

Eserin muhtevası Kadızadeliiler-Sivasîler arasında başlayan ve daha sonra yaygınlık kazanan tartışma konularından olan tekfir problemi ve sigara içmenin haramlılığı iddialarını ele almaktadır ki dönemin tartışmalarını yansıtmaya yönünden de örnek alınabilir. Müellifin tavrı tekfirden aşırıya giden ve çok kolay bir surette başkalarını tekfir edenlere tenkit üzerinedir.

Trabzonî risalede önce ehl-i kıblenin tekfir edilmemesi gerektiğini, tekfirin çok büyük bir karar (şey'un 'azîm) olduğunu serdettikten sonra hadis kaynaklarına müracaat etmekte ve birçok hadis metnini delil getirmektedir. Yani kelime-i tevhidi ikrar eden bir kişi ne kadar günah işlerse işlesin onun tekfir edilemeyeceğini vurgulamaktadır.¹⁰

Hadislere müracaatla tekfirden uzak durulması ve bunun sorumluluğunu ortaya koyduktan sonra o dönemde tekfirden konu olan sigaranın haram kabul edilip edilmemesini fıkıh eserlerine müracaatla ele alır. Sigara haram kabul edilse bile bunun li-zâtihi değil, li-gayrihi olabileceğini ve dolayısıyla sigara içmeyi haram kabul etmeyenin tekfir edilemeyeceğini açıklamaktadır.¹¹ Müellifin burada esas aldığı ilke

⁸ Karaağaç, Hilmi, "Tekfir ve Elfâz-ı Küfre Dair İki Risale", *I. Uluslararası Geçmişten Günümüze Trabzon'da Dini Hayat Sempozyumu Bildiriler Kitabı I-II (8-10 Ekim 2015)*, ed. Şenol Saylan-Betül Saylan (İstanbul: Değişim Yayınları, 2016), 460.

⁹ Öztürk, Eyüp, "Mehmed Medenî et-Trabzonî ve Tekfirci Söyleme Karşı İtirazları", *I. Uluslararası Geçmişten Günümüze Trabzon'da Dini Hayat Sempozyumu Bildiriler Kitabı I-II (8-10 Ekim 2015)*, ed. Şenol Saylan-Betül Saylan (İstanbul: Değişim Yayınları, 2016), 412; Karaağaç, *agm*, 460-461.

¹⁰ et-Trabzonî, Mehmed Medenî. *Risâle fi 'Ademi Tekfiri'l-Mü'min*, Süleymaniye Kütüphanesi, Süleymaniye, 1041, vr. 161b-164b.

¹¹ et-Trabzonî, *age*, vr. 162a.

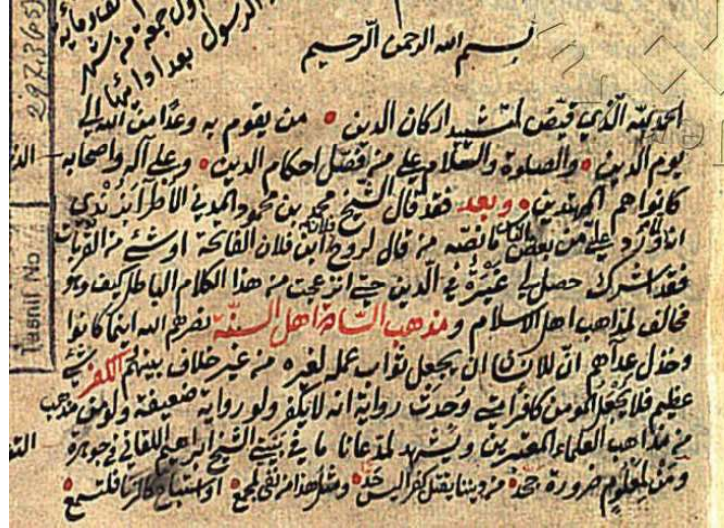
subuti kat 'i delâleti kat 'i delile dayanmayan bir hususun tekfîre konu edilemeyeceği kelimelerdir. Trabzonî bu kadar deliller karşısında insaf sahibi olanların bu hataya düşmemesi gerektiğini belirtir.

2. *Risâletün fî reddi kavli'l-kâil men kale'l-fatîha li-rûhi fulânin fekad eşrake*

Süleymaniye Kütüphanesi, Süleymaniye bölümü 1041-015 numaraya kayıtlı 186a-187b varakları arasındaki risale müellifin kendi el hattı ile olup, ortalama 25 satırdır. Bir buçuk varak kadardır. Risalenin başlangıç satırları şu şekildedir:

بسم الله الرحمن الرحيم، الحمد لله الذي فيض لمتسيد اركان الدين، من يقوم به وعدا من الله الى يوم الدين والصلوة والسلام علي من فصل احكام الدين، وعلي آله واصحابه كانوا هم المهتدين. وبعد فقد قال الشيخ محمد بن محمود المدني الطرابزوندي انما لامر ورد علي من بعض الناس ما نصه من قال لروح فلان ابن فلان الفاتحة او شيء من القرو بات فقد اشرك حصل لي غيرة في الدين.

Konusu bir önceki eserle irtibatlı olarak tekfir problemine dairdir. Trabzonî, “Bazı insanların filan kişinin ruhuna fâtiha ya da yakınlarla bir şey (sevâb) hediye eden kimse müşrik olmuştur” şeklinde konuştuklarından haberdar olması üzerine bu anlayışa reddiye olarak risaleyi telif etmiştir.¹² Müellif söz konusu tekfirci tutumun büyük bir hata ve İslam mezheplerinin ve özellikle Ehl-i sünnet ve'l-cemaat'ın görüşlerine muhalif olduğunu belirtir. Trabzonî iddiaların aksine kişinin başkaları için fatiha okuma veya sevap hediye etmenin ayet ve hadislerden delillendirilebileceğini söyler. Örnek için ilk olarak Necm suresi 39. ayeti ele alır ve bunun Aliyyü'l-Kârî'nin yaptığı te'vil üzerinden karşıdakilerin değil kendisinin görüşüne delil olduğunu söyler. Bunun yanında Tûr 21, İsrâ 24, Nuh 28, Haşr 10 gibi ayetleri delil getirir. Akabinde Meşhur hadis kaynaklarından referanslar getirir. Ayrıca fakihlerin eserlerinde kavli, bedenî ve amelî farz ibadetlerin sevaplarının başkalarına hediye edilebileceğinin caiz olduğunu ifade eder. Dolayısıyla müellife göre söz konusu iddianın iz'anla bağdaşmadığı gibi ilmi bir delili de bulunmamaktadır.¹³

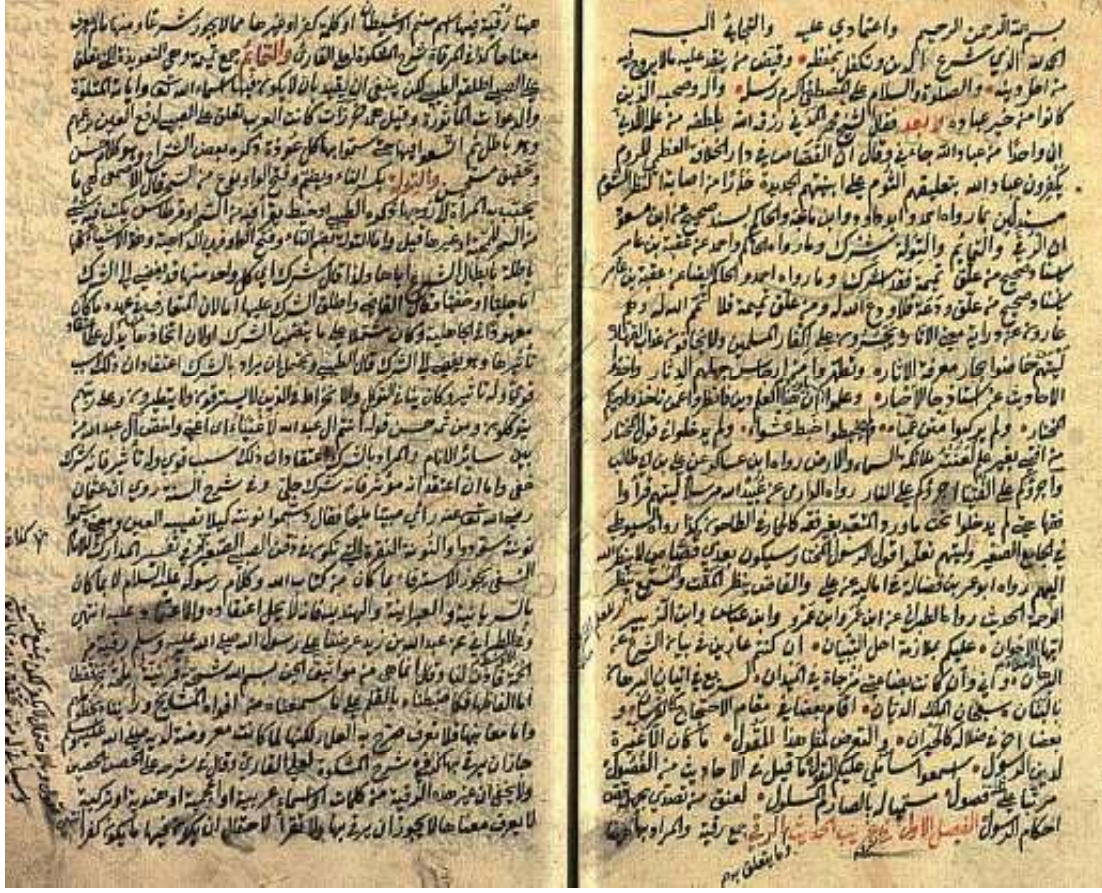
Resim 2: Süleymaniye 1041 nüshası ilk sayfa. Vr. 186a.

3. eş-Şârimü'l-meslûl li-men taşaddâ bi-cehlihî kaşşa aḥkâmi'r-Resûl.

¹² et-Trabzonî, Mehmed Medenî. *Risâletün fî reddi Kavli'l-Kâil men Kale'l-Fatîha li-Rûhi Fulân ibn Fulânin fekad Eşrake*, Süleymaniye Kütüphanesi, Süleymaniye, 1041, vr. 168a.

¹³ et-Trabzonî, age, vr. 168b.

Bu risale Süleymaniye Kütüphanesi, Süleymaniye bölümü, numara 1041, 165b-168b varakları arasındadır. Eser ortalama 25 satır ve bazı konu ve başlıklar kırmızı renkte yazılmıştır.

Resim 3: Süleymaniye 1041 nüshası ilk sayfalar. Vr. 165b-166a.

Risalenin yazılış amacı nazardan korunmak maksadıyla evlere sarımsak asılmasının küfür olmadığını ispattır.¹⁴ Gerek evlere sarımsak asılması ve gerekse muhtemelen Kadızadelerden bir kısım vaizin bu uygulamayı sihirle ilişkilendirmesi o devirde münakaşalara sebep olduğu görülmektedir. Mehmed et-Trabzonî risaleyi üç fasla ayırmıştır. Birinci fasılda İstanbul’da evlerine nazar için sarımsak takanların tekfir edilmesiyle ilgili sorulara Hadis kaynaklarından referansla müellifin verdiği cevap yer almaktadır. İkinci fasılda fukahanın bu konudaki görüşleri zikredilmekte, üçüncü fasılda ise kıssacıların vehimleriyle Müslümanların tekfir edilemeyeceğine dair görüşler serdedilmektedir.¹⁵

4. Sârimü’l-vâridât

Necidli bir şeyhin ileri sürdüğü görüşlere karşı yazılmış bir reddiyedir. Yazılış tarihi ve görüşler dikkate alındığında ağır ifadelerle yerilen kişinin Muhammed b. Abdülvehhâb olduğunu söylemek mümkündür.¹⁶ Vehhabiliğin meşhur olan görüşlerini başlıklar halinde ele almış ve tenkit etmiştir. Bu eser Osmanlı’da daha sonraki dönemlerde çokça karşılaşılabilecek olan vehhabi eleştirilerinin öncülerinden olduğu söylenebilir.

¹⁴ et-Trabzonî, *eş-Şârimü’l-mestül li-men taşaddâ bi-cehlihi kaşşa ahkâmî r-resûl*, Süleymaniye Kütüphanesi, Süleymaniye, 1041, vr. 165b.

¹⁵ et-Trabzonî, *eş-Şârimü’l-mestül*, 1041, vr. 165b-168b; Öztürk, *agm*, 411.

¹⁶ et-Trabzonî, *Sârimü’l-vâridât*, Süleymaniye Kütüphanesi, Süleymaniye, 1041, vr. 187b-194b.

Eserin sayfaları ortalama 27 satırdan oluşmaktadır. Süleymaniye Kütüphanesi, Süleymaniye koleksiyonu, nr. 1041, 187b-194b varakları arasındadır.

Resim 3: Süleymaniye 1041 nüshası ilk sayfalar. Vr. 187b-188a.

5. el-Câmiu'l-aksâ fi esmâillâhi'l-hüsnâ

Eser Süleymaniye Kütüphanesi, Süleymaniye bölümü, nr. 1032, 8b-9a varakları arasındadır. Toplam iki sayfadan müteşekkildir. Alfabetik olarak Allah'ın isimleri sıralanmış, harfler kırmızı renkte yazılmıştır. Eserin isminden de anlaşılacağına göre Kur'an ve Hadislere müracaatla Allah'ın isimlerini bir araya getirdiğini belirtmiş ve 230 rakamına ulaşmıştır. Son isim olarak *huve*'yi (هو) saymış ve bunun sufler nezdinde geçerli olduğunu belirtmiştir. Risalede esma-i hüsnâ ile ilgili herhangi bir açıklama ve detay bilgi verilmemiştir. Muhtemelen *el-Maksadü'l-Esnâ fi Şerhi Esmâillâhi'l-Hüsnâ* adlı eserinin öncesinde yazılmış ve içindkiler gibi düşünülmüştür. Zira iki eserde bulunan esmâ-i hüsnâ'da çok az farklılıklar görülmektedir. Bu eser aynı zamanda *el-Maksadü'l-Esnâ fi Şerhi Esmâillâhi'l-Hüsnâ* adlı risalenin kenarlarında da mevcuttur.

Resim 4: Süleymaniye, 1032 nüshası. Vr. 8b-9a.

6. el-Maḫṣadü'l-esnâ fi şerhi esmâ'î'l-ḥüsnâ

Eser Süleymaniye Kütüphanesi, Süleymaniye bölümü, nr. 1032, 1b-8a varakları arasındadır. Hicri 1184 tarihinde müellifin talik hattı ile yazılmıştır. Ortalama 25 satırdır. Müellif risalede el-Câmiu'l-Aksâ fi Esmâilâhi'l-Hüsnâ adlı tek varaklık eserinde topladığı isimleri şerh ettiği söylenebilir. Alfabetik düzende Kur'an-ı kerim ve hadislerde geçen Allah'ın isimlerini açıklamıştır. Ha harfine gelince (الهادي) ismini açıklamamış, (هو)'nin sûfiler nezdinde Allah'ın isimlerinden olduğunu, zira sûfiler (هو)'yi işitince kalplerinde Allah'tan başka bir şey hatırlanmadıklarını belirtmiştir.¹⁷ Kendisi de kadiri şeyhi olan et-Trabzonî tasavvuf kaynaklarına müracaatla görüşünü desteklemiştir.¹⁸

Resim 5: Süleymaniye, 1032 nüshası. Vr. 1b-2a.

¹⁷ et-Trabzonî, *el-Maḫṣadü'l-esnâ fi şerhi esmâ'î'l-ḥüsnâ*, Süleymaniye Kütüphanesi, Süleymaniye, 1032, vr. 7b-8a.

¹⁸ Bursalı Mehmed Tahir, *Osmanlı Müellifleri*, I/167.

lûgü tartışılmıştır. Dördüncü fasılda tabiinin en faziletlisi kim olduğu ele alınmıştır. Çünkü Medineliler Said bin Müseyyeb, Küfeliler Veysel (Üveys) Karanî, Basralılar da Hasan-ı Basrî tabiinin en faziletlisini olduğunu ileri sürmekteydi. Bu kısımda müellif hadislere müracaatla izahlarda bulunmuştur. Beşinci fasılda ise kadınlar arasında en faziletli kimdir sorusuna hadis kaynaklarından istifadeyle Hz. Meryem, Hz. Hatice, Hz. Fatıma, Firavun'un karısı Asiye olduğunu ve bunların da birbirlerine önceliklerini belirtmektedir. Altıncı fasılda ise sahabelerin çocukları arasında fazilet tartışmasını ele almaktadır. Trabzonî bazı alimler sahabeden sonra ilim ve takva ciheti dışında bir efdaliyyet olmadığını söylese de doğrusu Hz. Peygambere yakınlık açısından, yani babaları üzerinden bir sıralama yapılabileceğini belirtir. En faziletli olan önce Hz. Fatıma'nın çocukları, sonra Hz. Ebubekir'in, sonra Hz. Ömer'in sonra da Hz. Osman'ın olduğunu söyler.²¹

8. Risaletun fî kıssati hârût ve mârût

Süleymaniye Kütüphanesi Süleymaniye bölümü 1068 numaraya kayıtlı olan risale 183b-184b varakları arasındadır. Her sayfada ortalama 27 satır vardır. Risale talik hattı ile yazılmış ve konu başlıkları kırmızı kalem ile belirtilmiştir. Eserde müellif olarak Trabzonî Mehmed Efendi ismi kayıtlı değilse de, hayatı ve eserlerini konu edinen kaynaklar bu eseri ona atfetmiştir.²² Aynı isim ve muhtevada bir risale -ancak müellifi belirtilmeden- Manisa İl Halk Kütüphanesi 2918/11 numarada 133a-135b varakları arasında kayıtlıdır.

Eser Hârût ve Mârût adlı iki melek ve bunlara dair itikadın mahiyeti nedir sorusuna cevaben yazılmıştır. Müellif söz konusu iki meleğin masum olduklarını vurguladıktan sonra birçok ayet delil getirerek bu görüşünü desteklemiştir. Daha sonra harut ve marut kıssasını İbn Abbas ve Hz. Ali'den nakledilen haberler üzerinden değerlendirmiştir.

Resim 8: Süleymaniye 1068 nüshası ilk sayfalar. Vr. 183b-184a.

²¹ Bu tasnif ve sıralamaların zorlama yorum ve zayıf rivayetler esas alınarak yapıldığını söylemek mümkündür. Özellikle şia kaynaklı Hz. Ali-Hz. Fatıma soyu üzerinden bir anlayış ve inanç inşa edilmesine karşı sunnî dünyada bu tutuma eleştiri ve tepkiler doğurduğu ve söz konusu metinlerin bu minvalde ortaya çıktığı söylenebilir.

²² Aydın, *age*, 23; Gür, *agm*, 202.

Sonuç

Muhammed bin Medenî et-Trabzonî çok velüd bir âlimdir. Eserlerinin sayısı ve çok farklı disiplinlerde olması bunun göstergesidir. O her âlim gibi kendi döneminin ilim ve fikir dünyasını yansıtmaktadır. Hacimli müstakil eserlerin yazılmayıp şerh-haşiye türü eserlerin yazıldığı ve makale tarzında küçük teliflerin yaygın olduğu bir dönemde yaşamıştır. Onun eserlerinin muhtevası ve fiziki özelliklerinden bu sonuca ulaşmak mümkündür. Bu çalışmada kendisine aidiyeti kesin olan eserler ele alınmış, bunun dışında tartışmalı olanlara değinilmemiştir. Yazmaların tabiatı icabı yeni eserleri ortaya çıkabileceği gibi, tartışmalı olanlar hakkında da kesin neticeler daha başka çalışmalarla ortaya konabileceğini hatırlatmak gerekir.

18. asırda Osmanlı düşünce ve ilim dünyasında Sivasîlerle Kadızâdeliler arasındaki tartışma bilinmektedir. Sûfî meşrep Sivasîlerle, zahiri veya bir anlamda selefi tutum sahibi Kadızâdelilerin birbirleriyle ilmi ve fiili çekişmeleri toplumda da karşılığını bulan bir problem olmuştur. Et-Trabzonî Kâdirî meşayihinden olmasından dolayı veya başka sâiklerle Kadızâdelilere mesafeli olmuş ve eserlerinde onları tenkit etmiştir. Özellikle tekfir konusunda Ehl-i sünnetin ilkelerinden olan müsamahakâr tavrı sonuna kadar savunmuştur.

Et-Trabzonî'nin ilmî birikimi kelim ilmi bağlamında bugün için yeni ve farklı bir şey söylemekle birlikte şehir tarihleri açısından fevkalade önemlidir. Hatta gelecek nesillere bir ufuk ve imkân olarak aktarılacak en önemli hazinedir. Bütün bunların yanında tarihten itibaren süre gelen tartışmaların ve ilmi meselelerin izlerinin sürülmesi adına söz konusu âlimler ve eserleri kıymetli addedilmelidir.

Kaynakça

- Aydın, Emin. *Muhammed b. Mahmud et-Trabzonî el-Medenî'nin (v. 1200/1786) "ed-Dürerü's-Semîne" Adlı Eserinin Tahkik ve Tahlili*. Sakarya: Sakarya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2011.
- Benli, Ali, "Trabzonî, Mehmed", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2012), 41: 304-305.
- Brockelmann, Carl. *Geschichte der Arabischen Litterature, Zweiter Supplementband. I-III* Leiden: E. J. Brill, 1938.
- Bursalı Mehmed Tahir, *Osmanlı Müellifleri*, I-III, Ankara 2000
- Cündioğlu, Düccane, *Keşf-i Kadîm* (İstanbul: Etkileşim Yayınları, 2008).
- Fazlıoğlu, İhsan, *Kayıp Halka* (İstanbul: Papersense Yayınları, 2014).
- Gür, Süleyman, "Osmanlı Döneminde Yetişen Trabzonlu Müellifler ve Eserleri: Bir Literatür Tespiti Denemesi", *KTÜİFD* 5, sy. 1 (Bahar 2018): 201-203.
- Kara, İsmail, *İlim Bilmez Tarih Hatırlamaz* (İstanbul: Dergâh Yayınları, 2011).
- Karaağaç, Hilmi, "Tekfir ve Elfâz-ı Küfre Dair İki Risale", *I. Uluslararası Geçmişten Günümüze Trabzon'da Dini Hayat Sempozyumu Bildiriler Kitabı I-II (8-10 Ekim 2015)*, ed. Şenol Saylan-Betül Saylan (İstanbul: Değişim Yayınları, 2016).
- Kılavuz, Ulvi Murat ve Saim Kılavuz, *Kelâma Giriş* (İstanbul: İsam Yayınları, 2013).
- Öztürk, Eyüp. "Mehmed Medenî et-Trabzonî ve Tekfirci Söyleme Karşı İtirazları". *I. Uluslararası Geçmişten Günümüze Trabzon'da Dini Hayat Sempozyumu Bildiriler Kitabı*. ed. Şenol Saylan - Betül Saylan. 1/407-418. İstanbul: Değişim Yayınları, 2016.
- Topaloğlu, Bekir, *Kelam İlmi Giriş*, (İstanbul: Damla Yayınevi, tsz)

- Trabzonî, *el-Makşadü 'l-esnâ fi şerhi esmâ 'i 'l-ḥüsnâ*, Süleymaniye Kütüphanesi, Süleymaniye, 1032, vr. 1b-8a.
- Trabzonî, *eş-Şârimü 'l-meslûl li-men taşaddâ bi-cehlihî kaşşa aḥkâmi 'r-resûl*, Süleymaniye Kütüphanesi, Süleymaniye, 1041, vr. 165b-168b.
- Trabzonî, Mehmed Medenî. *Risâle fi 'Ademi Tekfiri 'l-Mü'min*, Süleymaniye Kütüphanesi, Süleymaniye, 1041, vr. 161b-164b.
- Trabzonî, Mehmed Medenî. *Risâletün fi reddi Kavli 'l-Kâil men Kale 'l-Fatiha li-Rûhi Fulân ibn Fulânin fekad Eşrake*, Süleymaniye Kütüphanesi, Süleymaniye, 1041, vr. 186a-187b.
- Trabzonî, *Nefehâtü 'l-ḳurab ve 'l-ittişâl bi-işbâti 't-taşarruf li-evliyâ 'illâhi ve 'l-kerâme ba 'de 'l-intikâl*, 1041 195b.
- Trabzonî, *Sârimu 'l-vâridât*, Süleymaniye Kütüphanesi, Süleymaniye, 1041, vr. 187b-194b.
- Üçer, İbrahim Halil, “İslam Düşünce Tarihi İçin Bir Dönemlendirme Önerisi”, Ed. İbahim Halil Üçer, *İslam Düşünce Atlası I-III*, (İstanbul: Konya Büyükşehir Belediyesi Yayınları, 2017), ss. 12-40.
- Yavuz, Salih Sabri, “Kelâm’da Efdaliyyet Meselesi ve İbn Kemal’in “Efdaliyyetu Muhammed” Risalesi” *Din Bilimleri Akademik Araştırma Dergisi*, 2005, cilt: V, sayı: 1, s. 147-184.